

Pregledni rad
UDK: 314.114(497.5)
Datum primitka članka u uredništvo: 30. 10. 2023.
Datum slanja članka na recenziju: 8. 11. 2023.
Datum prihvatanja članka za objavu: 18. 12. 2023.

Gabrijela Kovačević*
Izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan**

DEMOGRAFSKI OKVIRI UKUPNE RAZVOJNE POLITIKE U HRVATSKOJ***

DEMOGRAPHIC FRAMEWORK OF THE OVERALL DEVELOPMENT POLICY IN CROATIA

SAŽETAK: U članku se razmatraju demografske promjene koje se snašle Hrvatsku u 20. i 21. stoljeća i obrađuju ekonomske posljedice takvih kretanja. Posebno su analizirani kretanje nataliteta i mortaliteta te migracijska kretanja i njihov utjecaj na populacijsku dinamiku u Hrvatskoj. Rezultat takvih kretanja značajno je smanjenje udjela mladog i povećanja udjela starog stanovništva. Zato dobno-spolna struktura još od Popisa stanovništva iz 1971. godine počinje poprimati oblik urne koji je izraženiji u narednim popisima. Poseban naglasak posvećen je demografskim posljedicama ulaska u EU koji je rezultirao velikim iseljeničkim valom. Trenutačni problemi tržišta rada u Hrvatskoj u većoj su mjeri uzrokovani ovim iseljavanjem, nego što su povezani s rastom udjela starijeg stanovništva. Demografske posljedice ovakvih kretanja ogledat će se u smanjivanju ukupnog broja stanovnika uz pogoršanu dobno-spolnu strukturu. Ekonomske posljedice ogledaju se u povećanju udjela umirovljenika, smanjenju radne snage (koje se već sad uočava), pogoršanju ekonomskog rasta, smanjenju produktivnosti i pogoršanju konkurentnosti te rastu nejednakosti. Pozitivan utjecaj iseljavanja može se ogledati u doznakama iseljenika i većem ljudskom kapitalu povratnika, ali može biti smanjena želja obitelji koje primaju doznake da se angažiraju na tržištu rada.

KLJUČNE RIJEČI: iseljavanje, natalitet, mortalitet, demografsko starenje, ekonomske posljedice starenja

* Gabrijela Kovačević, studentica, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

** Izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Trg J. F. Kennedyja 6, 10 000 Zagreb

*** Ovaj rad proizišao je iz seminarskog rada Gabrijele Kovačević (2023), čiji je mentor bio izv. prof. dr. sc. Željko Bogdan. Autori zahvaljuju anonimnim recenzentima koji su svojim savjetima pridonijeli unapređenju kvalitete ovog rada.

ABSTRACT: The article discusses the demographic changes that occurred in Croatia in the 20th and 21st centuries, and process the economic consequences of such movements. In particular, trends in birth and mortality rates and migration trends and their impact on population dynamics in Croatia were analyzed. The result of such developments is a significant decrease in the share of the young and an increase in the share of the old population. That is why the age-sex structure since the 1971 census begins to take the form of an urn, which is more pronounced in later censuses. Special emphasis is devoted to the demographic consequences of joining the EU, which resulted in a large wave of emigrants. The current problems of the labor market in Croatia are to a greater extent caused by this emigration, than they are related to the growth of the share of the elderly population. The demographic consequences of such developments will be reflected in the reduction of the total number of inhabitants along with a worsening of the age-sex structure. The economic consequences are reflected in the increase in the share of retirees, the reduction of the labor force (which is already being observed), the deterioration of economic growth, the reduction of productivity and the deterioration of competitiveness, and the growth of inequality. The positive impact of emigration can be reflected in remittances of emigrants and higher human capital of returnees, but the desire of families receiving remittances to engage in the labor market may be reduced.

KEYWORDS: emigration, birth rate, mortality, demographic aging, economic consequences of aging

1. UVOD

Prema preliminarnim podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS) u Hrvatskoj je 2022. godine rođeno 33 883 djece (DZS, 2023.a). Za usporedbu, 1901. bilo je 120 768 živorođenih, a 1960. godine 76 156 (Gelo, Akrap i Čipin, 2005) pa se u 120 godina broj smanjio za oko $\frac{3}{4}$. Također je smanjen i broj umrlih pa je danas normalno reći za umrlog sa 60 godina da je „otišao prerano“, ali bi se početkom 20. stoljeća kazalo da je „umro star čovjek“. Prema podacima vitalne statistike (tj. rođenih i umrlih) DZS-a 2019. i 2021. godine, udio starijih od 70 godina u ukupnim umrlima iznosio je $\frac{3}{4}$. Štoviše, 2000. godine udio starijih od 85 godina u ukupnom broju umrlih iznosio je 18 %, a od 2018. godine premašuje 30 %¹. Udio umrle djece i mladih danas je zanemariv, ali „početkom 20. stoljeća svako peto živorođeno dijete nije doživjelo prvi rođendan, a u čitavu stoljeću petina svih umrlih bila su djeca u prvoj godini života“ (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 8). No, osoba rođena 2019. godine (godina prije pandemije) mogla je očekivati da će živjeti 75,5 (muškarci) i 81,6 (žene) godina. Dakle, u odnosu na početak 20. stoljeća, danas je: manji broj živorođenih i umrlih, a povećan udio umrlih u starijoj dobnoj skupini i očekivano trajanje života pri rođenju.

Zbog ovih kretanja danas imamo visok udio starog stanovništva (65 godina i više) uz manji udio mladih (do 14 godina) te uz nepovoljne demografske i ekonomske posljedice. Ove posljednje u ekonomskoj se literaturi (naročito kad se razmatraju održivost mirovinskog sustava ili teritorijalni preustroj) često analiziraju bez razmatranja faktora koji su ih

¹ „Godine 2000. gotovo dvije trećine umrlih bili su stariji od 70 godina, godine 1900. gotovo pola umrlih bili su mlađi od 5 godina“ (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 54).

uzrokovali. Razumijevanje posljedica jest teško ne sagledaju li se njihovi uzroci, a shvaćanje da su one nepovoljne važno je za primjenu javnih politika kojima bi ih se moglo barem ublažiti. Zato je cilj ovog teksta ukratko objasniti uzroke nepovoljnog razvoja stanovništva i njegove ekonomske efekte. To se čini tijekom relativno dugog razdoblja, čime se naglašava i dugoročnost demografskih procesa.

Struktura članka jest sljedeća: u drugoj cjelini objašnjava se prirodno kretanje stanovništva Hrvatske, pri čemu su posebno razrađene teorija demografske tranzicije i teorija promjene dobnospolne strukture. Treći dio objašnjava vanjsku migraciju jer je značajno utjecala na sadašnju dobnospolnu strukturu i ima važne posljedice na tržište rada u Hrvatskoj. Četvrti dio opisuje ekonomske posljedice do kojih bi moglo dovesti starenje stanovništva, a peti je dio zaključak.

2. RAZVOJ STANOVNIŠTVA HRVATSKE U UŽEM SMISLU S NAGLASKOM NA 20. I 21. STOLJEĆE

Razvoj stanovništva u užem smislu proizlazi iz prirodnog kretanja, tj. živorođenih (natalitet) i umrlih (mortalitet) i njihove razlike (prirodni prirast). Zato se u ovom dijelu razmatra dinamika nataliteta i mortaliteta u Hrvatskoj, a koja se dobro objašnjava **teorijom demografske tranzicije**, koju definiramo u idućoj podcjelini.

2.1. Definicija demografske tranzicije i faktori prirodnog kretanja stanovništva

Premda su brojke i živorođenih i umrlih danas na znatno nižoj razini od početka 20. stoljeća, za analizu razvoja stanovništva, pa i definiciju demografske tranzicije važni su relativni pokazatelji – opća stopa nataliteta i opća stopa mortaliteta². S većim brojem živorođenih i umrlih te manjom ukupnom populacijom, obje su ove stope u ranoj prošlosti imale veće vrijednosti nego danas. Prijelazno razdoblje u kojem su se ove stope smanjivale na današnje niske razine (karakteristične za razvijena moderna društva) nazivamo *demografskom tranzicijom*³.

Brojni su uzroci niže stope mortaliteta. Najprije valja istaknuti napredak u medicini jer su otkriveni brojni lijekovi za bolesti koje su prije bile neizlječive i smrtonosne, ali i porast higijenskog standarda. Tako je, recimo, zbog boljih higijenskih uvjeta, danas manja mogućnost da će dijete ili majka umrijeti pri porodu. No, iskustva zemalja u pogledu smanjenja mortaliteta razlikuju se. U današnjim razvijenim zemljama najprije je poboljšana

² Opća stopa nataliteta (mortaliteta) jest ukupan broj živorođenih (umrlih) u odnosu na ukupno stanovništvo. Iskazuje se u promilima. Članak ovdje ne razmatra i drugu važnu skupinu indikatora dinamike živorođenih – pokazatelj fertiliteta (broja živorođenih u odnosu na žensko stanovništvo), o čemu je više moguće vidjeti u Wertheimer-Baletić (1999). Naravno, slična dinamika kao za natalitet vrijedit će i za pokazatelj fertiliteta pa bi njihovo uključivanje značajno povećalo opseg ovog rada.

³ Teorijske postavke ove teorije vidjeti u Wertheimer-Baletić (1999: 91-193). Ideju o etapnom razvoju stanovništva dao je Michel Auguste Adolphe Landry (1874 – 1956) još 1909. godine, a Frank Wallace Notestein (1902 – 1983) prvi je upotrijebio naziv demografska tranzicija 1945. godine.

prehrana, pa je uslijedio napredak javnog zdravstva i naposljetku napredak medicine. Svi su oni djelovali odvojeno pa je jednoj Francuskoj trebalo čak 175 godina da se očekivano trajanje života produlji za 30 godina. Indija je to uspjela u 50 godina jer svi ovi čimbenici djeluju u isto vrijeme (Weil, 2009). U Europi je smanjivanje mortaliteta započelo s padom smrtnosti dojenčadi i male djece (do pet godina), a u Hrvatskoj je „prije započeo pad smrtnosti u populaciji adolescenata i starijih osoba, a tek nekoliko desetljeća poslije i smrtnost djece“ (Gelo, Akrap i Čipin, 2005: 60).

Dok je mortalitet jednostavno objasniti društvenim i gospodarskim napretkom, određene nataliteta nešto su složenije. Općepoznati su nam biološki (dob ženskog stanovništva, prosječna dob stupanja u brak, biološke osobine itd.) i psihološki (osjećaj sposobnosti za rađanje, strah od porođaja itd.) čimbenici nataliteta (Wertheimer-Baletić, 1999). Svakako je nužno istaknuti i niz društvenih i gospodarskih faktora:

- U agrarnim društvima djeca su bila važna radna snaga pa je primarna uloga žene bila rađati djecu i brinuti se o kućanstvu pa su i parovi mogli rađati petero i više djece. U moderno vrijeme i žene i muškarci dio su tržišta rada pa se otvara pitanje dostupnosti jaslica i vrtića za djecu. Akrap, Ridzak, Pokos, Živić i Čipin (2003) pokazuju da se broj željenog i ostvarenog broja djece u prosjeku razlikuje za jedan i da su visoka nezaposlenost mladih, nepriuštivost stanova za mlade, nepostojanje politika koje omogućuju zapošljivost i podizanje djece, nedostupnost jaslica i vrtića glavne prepreke za ostvarivanje željenog broja djece.
- U prošlosti je bio visok mortalitet dojenčadi i male djece pa će ih više preživjeti ako ih se više rodi.
- Prije su se djeca brinula o starijim roditeljima, a danas se može štedjeti za mirovinu i dobivati odgovarajuća skrb za starost.
- Na početku 20. stoljeća (1901 – 1910) prosječna dob majke pri rađanju prvog djeteta jest 23,4, a koncem 20. stoljeća 25,5 godine (2000) (Gelo, Akrap i Čipin, 2005). Godine 2021. iznosila je oko 29,5 godina te se između 1992. i 2021. godine povećala za oko 5 godina (DZS, 2022) – više nego u cijelom 20. stoljeću. Prosječna starost pri sklapanju prvog braka između 2002. i 2021. godine također se povećala za oko tri godine (DZS, 2022)⁴. U novije vrijeme, napose u razvijenim zemljama, raste i udio samaca ili parova koji ne žele imati djecu. Tako je i u Hrvatskoj između 1953. i 2021. godine značajno porastao udio samačkih i dvočlanih kućanstava, a opao udio kućanstava s više članova (DZS, 2023.b). Akrap i Čipin (2006) pokazuju da je veći udio samaca između 35 i 44 godina života posljedica otežanog zapošljavanja ženske radne snage u seoskim krajevima, rata, porasta nezaposlenosti tijekom 90-ih godina 20. stoljeća, produljenog ostanka s roditeljima te neodgovarajuće stambene politike. Tada nisu potvrdili utjecaj postmaterijalističkih vrijednosti, iako je u sljedećih 15-ak godina i on mogao postati značajan⁵.

⁴ Dob stupanja u brak sve je manje važan indikator nataliteta jer raste udio djece rođene izvan braka. U Hrvatskoj je 2021. godine oko četvrtine djece rođeno izvan braka (2,6 puta više nego 2000. godine), ali je taj udio među najmanjim u EU-u.

⁵ Često se smatra da u moderno vrijeme nije primarno zasnivanje obitelji i imanje djece, što bi se onda odrazilo i u nižem natalitetu. No, istraživanja u Hrvatskoj pokazuju kako je obitelj i dalje najvažnija društvena sastavnica te kako na individualnoj razini predstavlja jedno od najvažnijih ostvarenja. To

2.2. Faze razvoja hrvatskog stanovništva u užem smislu

Razvoj stanovništva može se podijeliti na tri osnovne faze: predtranzicijsku, tranzicijsku i posttranzicijsku etapu⁶. Za **predtranzicijsku etapu** karakteristične su iznimno visoke stope mortaliteta i nataliteta koje se kreću iznad 40 ‰⁷. Njihova je razlika (prirodni prirast) obično bila vrlo blizu nuli. Varijacije su mogle biti na strani mortaliteta. Jedan od razloga za takve oscilacije jesu epidemije, od kojih se može istaknuti kuga (Petrić, 2020). Smrtnost od epidemija znatno je ovisila o prirodnoj otpornosti organizma. U vrijeme bolje ishrane smrtnost od epidemija bila je manja, pa bi i mortalitet bio manji. Nasuprot tome, suše bi uzrokovale propast usjeva, a samim time i glad stanovništva, što je rezultiralo umiranjem (Peričić, 1980). Nadalje, bitno je istaknuti i ratove. Između 15. i 19. stoljeća prostor današnje Hrvatske bio je razdijeljen između Habsburgovaca, Venecije i Osmanlija, koji su često bili u ratnim sukobima (dovoljno je istaknuti Kandijski (1643 – 1669) te Bečki i Morejski rat (1683/1684 – 1699), ali je, pored njih, bilo i mnoštvo pograničnih sukoba, tzv. „malih ratova“). Stoga su hrvatske vojne postrojbe morale sudjelovati u oružanim sukobima na strani vladara pod čijom su vlasti bile, što je dodatno doprinisilo većem mortalitetu.⁸

Faza demografske tranzicije može se podijeliti na tri etape: ranu, centralnu i kasnu demografsku tranziciju. Za **ranu fazu tranzicije** karakterističan je trajan pad stope mortaliteta ispod 30 ‰ (Wertheimer-Baletić, 1999). Kao što je već istaknuto, tome su pridonosili napredak u zdravstvu te povećana svijest o higijeni uz napredak u sanitarnom sustavu. Razvoj trgovine i otkriće novih kontinenata omogućili su opskrbu hranom iz udaljenijih krajeva pa glad stanovništva više nije bio tako intenzivan faktor koji je povećavao mortalitet.

U Republici Hrvatskoj (današnji obuhvat) rana faza tranzicije počela je u 80-im godinama 19. stoljeća (Gelo, 1987)⁹. Vekarić i Vranješ-Šoljan (2009) i Vekarić (2014) pokazuju da su različiti dijelovi Hrvatske u ranu tranziciju stupili u različito vrijeme. Ona je najprije zahvatila bivšu Dubrovačku Republiku krajem 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća. Zatim se

dijelom pokazuju i podaci Eurostata o uzrocima ekonomske neaktivnosti stanovništva od 25. do 49. godine starosti. Za 2015. godinu to su bili: bolest ili invalidnost (19,9 %), ostali obiteljski ili osobni razlozi (21,9 %), briga o djeci ili starijima (13,6 %), obrazovanje ili usavršavanje (14,3 %) i umirovljenje (14,4 %), ali su kod žena znatno izraženiji: briga o djeci ili starijima (22,8 %) i ostali obiteljski razlozi (32,3 %), dok su ostale komponente, osim obrazovanja (14,2 %), manje istaknute. Podaci su za vrijeme nakon krize, koja je posebno pogodila mlade. Iz značajnog udjela obrazovanja zaključuje se da je zbog manje zaposlenosti i manjih plaća kriza utjecala na to da mladi produžuju školovanje. Značajan udio obiteljskih faktora signalizira i da se žene posvećuju djeci ili nekim drugim kućanskim aktivnostima. Zato i indikatori ekonomske aktivnosti poprimaju manje vrijednosti za žensko stanovništvo. Drukčije je definirana struktura kad se uzmu podaci za 2022. godinu, ali zaključak je isti – žene se češće povlače s tržišta rada zbog obiteljskih razloga (briga o djeci ili odraslima ili ostali kućanski razlozi). No, pogrešno bi bilo zaključiti da ovo sigurno pozitivno utječe na natalitet jer treba uzeti u obzir i činjenicu da su mladi često izloženi i slabije plaćenim poslovima i da lakše ostaju bez posla u kriznim situacijama, što ih obeshrabruje u zasnivanju obitelji i imanju djece.

⁶ Ova podjela jest iz Wertheimer-Baletić (1999), ali postoje i slične podjele u četiri i pet faza razvoja.

⁷ Iznos od 40 ‰ uzet je prema Wertheimer-Baletić (1999). Prema simulaciji u Vekarić (2014) u neolitskim populacijama prosječne stope nataliteta mogle su biti i znatno iznad 65 ‰. Na temelju toga Vekarić zaključuje da su i u etapi koju mi poznamo kao predtranzicijsku također bili mogući tranzicijski procesi.

⁸ Povijesni prikaz razvoja hrvatskog stanovništva izvrsno je opisan u Akrap (2012; 2023).

⁹ „Preciznosti radi treba reći da je već osamdesetih godina 19. stoljeća završila predtranzicijska faza mortaliteta jer je prosječna godišnja opća stopa smrtnosti u desetljeću 1871/80 iznosila 38,9 na 1000 stanovnika, a u desetljeću 1881/90 ona je pala na 29,8“ (Gelo, Akrap i Čipin, 2005).

„proširila” na Dalmaciju i Istru 1870. godine – desetljeće prije nego što će zahvatiti sjeverni (kontinentalni) dio Hrvatske (80-ih godina 19. stoljeća). No, rana tranzicija u Hrvatskoj počinje kasnije nego u Zapadnoj Europi, ali je prethodila procesu modernizacije, dok se u zapadnim zemljama ta dva procesa odvijaju paralelno (Vekarić i Vranješ-Šoljan, 2009). Za razliku od Hrvatske, u Zapadnoj Europi demografska tranzicija započela je smanjenjem smrtnosti dojenčadi (Gelo, 1987; Gelo, Akrap i Čipin, 2005).

Centralna tranzicija nastupa kad se stopa nataliteta trajno smanji ispod 30 ‰ (Wertheimer-Baletić, 1999). Prema izračunima u Gelo, Akrap i Čipin (2005) u Hrvatskoj se to dogodilo 1933. godine s padom stope nataliteta na 29,62 ‰. Faktori koji su do toga doveli već su navedeni, a smanjivanje nataliteta nastavilo se do danas. Od 1958. godine trajno je ispod 20 ‰ i tada Hrvatska ulazi u etapu kasne tranzicije. U njoj stoji do 1985. godine, kada natalitet pada ispod 14 ‰, čime proces tranzicije završava te se Hrvatska od tada nalazi u posttranzicijskoj etapi¹⁰. Cjelokupno vrijeme tranzicije nataliteta Hrvatska je uspjela proći u 50-ak godina, što je znatno brže od razvijenijih europskih zemalja. Danas opadanju nataliteta značajno pridonose malobrojniji naraštaji koji su u fertilnoj dobi, tj. između 15 i 49 godina starosti.

Paralelno s tranzicijom nataliteta opada i mortalitet, što dalje povećava očekivano trajanje života i prosječnu dob umrlih (umire se kasnije). Smanjivanje nataliteta i mortaliteta u konačnici povećava udio starih, što se mora odraziti i na povećanje stope mortaliteta. Od kraja 60-ih godinama 20. stoljeća Hrvatsku karakterizira blagi trend povećanja stope mortaliteta. Štoviše, broj umrlih u posljednjih 40-ak godina gotovo se ne spušta ispod 50 tisuća, a 2020. iznosio je 57 023, 2021. 62 712 i 2022. godine 56 979, čemu je svakako pridonijela i recentna epidemija koronavirusa (stope mortaliteta posljednje su tri godine 14 – 16 ‰, što je posljednji put bilo krajem 30-ih godina 20. stoljeća¹¹).

2.3. Promjene u dobno-spolnoj strukturi stanovništva Hrvatske

Navedene promjene nisu sprečavale povećanje broja stanovnika na tlu današnje Hrvatske jer je natalitet bio veći od mortaliteta (pozitivan prirodni prirast). Tako je 1857. Hrvatska brojila 2 181 499, 1890. 2 854 558, 1910. 3 460 584, 1921. 3 443 375, 1931. 3 785 455, 1948. 3 779 858, 1953. 3 936 022 i 1991. godine 4 499 049 stanovnika¹², ali je rast broja stanovnika u Hrvatskoj bio ispodprosječan u odnosu na ostatak Europe (Akrap, 2012;

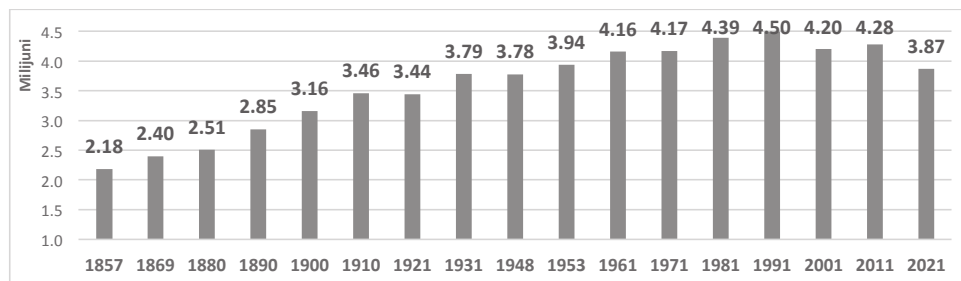
¹⁰ U Wertheimer-Baletić (2013) osciliranje stope nataliteta jest između 14 i 15 ‰ granica za ulazak u posttranzicijsku fazu, što se u Hrvatskoj zbiva u 70-im godinama 20. stoljeća, a od 1980. stopa nataliteta nastavlja opadati i poslije 1985. godine trajno je ispod 14 ‰. U Gelo, Akrap i Čipin (2005) granica je uzeta na 15 ‰, a natalitet je trajno ispod te razine od 1970. godine.

¹¹ Najvažniji uzroci smrtnosti u Hrvatskoj jesu bolesti kardiovaskularnog sustava i rak, ali je od pandemije bolesti COVID-19 2020. umrlo 4478 (4. po redu uzrok), 2021. 8557 (3. po redu) i 2022. godine 3843 (4. po redu) ljudi prema Izvješćima o umrlim osobama HZJZ-a.

¹² Postoji smanjenje međupopisnog broja stanovnika u razdobljima 1910. – 1921. i 1931. – 1948. godine koje je uzrokovano nepovoljnim djelovanjem svjetskih ratova, iseljavanja, ali i epidemija poput španjolske gripe, koja je u svijetu trajala između 1918. i 1920. godine (u Hrvatskoj se pojavila krajem ljeta i jeseni 1918. uz vrhunac u posljednjoj četvrtini 1918. godine) (Vonić, 2014). Prvi val započeo je u SAD-u u proljeće 1918. godine i bio je blagog oblika, ali je drugi val, koji je krenuo u jesen, prouzročio smrt 50 do 100 milijuna ljudi (Cvetnić i Savić, 2018).

2023). Godine 2021. Hrvatska ima 3 871 833 stanovnika – broj koji je mogla imati oko 1950. godine (Slika 1). U odnosu na 2011. godinu, dogodilo se smanjenje za oko 9 %, koje je bilo najveće i na razini EU-a (Akrap i Ivanda, 2023).

Slika 1. Ukupan broj stanovnika u Republici Hrvatskoj (1857 – 2021)

Napomena: Popisi stanovništva iz 2001. i 2011. godine nisu međusobno usporedivi.

Izvor: za razdoblje 1900. – 2001. godine Gelo, Akrap i Čipin (2005), prije 1900. godine Korenčić (1979) i Popisi stanovništva iz 2011 i 2021. godine

No, prikazani podaci ništa ne govore o prostornom razmještanju stanovništva, kao ni o njegovoj dobno-spolnoj strukturi. Sva demografska problematika izvrsno se uočava prema razmještanju stanovništva po županijama, ali detaljni prikaz toga, ipak, prelazi okvire ovog rada¹³. Znatno je važnije proanalizirati dobno-spolnu strukturu prema petogodišnjim dobnim skupinama. Trakasti grafikon koji se odvojeno prikazuje za muško i žensko stanovništvo poznat je kao *dobna piramida*. Iako je moguće da trake prikazuju apsolutni broj muškaraca i žena u pojedinim (petogodišnjim) dobnim skupinama, praktičnije je koristiti udjele u odnosu na ukupno (tj. i muško i žensko) stanovništvo. Razlog je analitičke prirode – usporedbom površine za muško i žensko stanovništvo može se donijeti sud o odnosu između muškog i ženskog stanovništva, ali se može procijeniti i udio starog stanovništva (tj. u dobi od 65 godina i više) ili mladog (tj. 14 godina i manje). Dobne piramide prikazuju se na temelju podataka popisa stanovništva pa su na Slici 4. u Dodacima one konstruirane za Popise stanovništva iz 1900., 1953., 1971. i 2021. godine.

¹³ Demografska slika po županijama obrađena je u Gelo, Akrap i Čipin (2005), Akrap (2014.a), Wertheimer-Baletić i Akrap (2014) i Nejašmić (1991), ali i u drugoj demografski relevantnoj literaturi. Rezultat povijesnih okolnosti, ali i geografskih karakteristika jest da je Lika danas najrjeđe naseljena hrvatska županija (vidjeti o tom npr. u Akrap i Gelo (2007), Nejašmić (1991) i Kostelac (2020)). No, i više drugih županija danas je relativno pusto. Slavonki prostor bio je atraktivan za naseljavanje dok je stanovništvo privlačila plodna zemlja, ali danas su značajni dijelovi Slavonije opustjeli. Premda cilj članka nije analizirati prostorni razmještaj stanovništva, u Dodacima je dana tablica stanovništva županija prema popisima počevši od 1857. do 2021. godine (Tablica 1.). Iz te se tablice vidi da u razdoblju 1857. – 1900. godine sve županije ostvaruju rast broja stanovnika. Od 1900. godine Ličko-senjska je prva županija koja počinje gubiti stanovništvo. No, 2021. godine čak devet od 21 hrvatske županije (s Gradom Zagrebom) ima manji broj stanovnika nego 1900. godine, a one predstavljaju 45 % današnjeg hrvatskog teritorija. Tri županije (Ličko-senjska, Karlovačka i Sisačko-moslavačka) 2021. imaju manje stanovnika nego 1857. godine. Jasno, usporedbu treba uzeti s rezervom (premda je realna) jer svi popisi nisu slijedili istu koncepciju popisivanja zbog čega njihovi rezultati nisu uvijek međusobno usporedivi.

Iz tih struktura mogu se izvući sljedeći zaključci:

- Svakoj strukturi karakteristična su udubljenja. Kod one iz 1900. godine, ona se primjećuju i na muškoj i na ženskoj strani u 20-im i 30-im godinama vjerojatno zbog iseljavanja muškog stanovništva, o čemu će više riječi biti poslije, ali i visokog mortaliteta majki pri porodu (premda se mortalitet smanjuje od 80-ih godina 19. stoljeća). Udubljenja na ostalim strukturama posljedica su svjetskih ratova.¹⁴ Ratovi nepovoljno djeluju na stanovništvo putem smanjenja rađanja i većeg mortaliteta zbog stradavanja cjelokupnog stanovništva, posebice muškaraca.¹⁵ Zato će se u tim dobnim skupinama osjećati i manjak muškaraca.
- Dobnoj piramidi za 1900. godinu široka je baza zbog mladog stanovništva. Za popise stanovništva nakon Drugog svjetskog rata, a posebno od 1971. godine nazire se ono što će primjetnije biti na budućim strukturama – da će se sužavati baza, tj. udio mladog stanovništva, a postupno povećavati udio starijeg stanovništva, pa će oblik urne na grafikonima bivati izraženiji kao rezultat zajedničkog djelovanja smanjenog mortaliteta i smanjenog nataliteta.
- Dok su se posljedice svjetskih ratova osjećale na prijašnjim strukturama, nisu tako uočljive posljedice Domovinskog rata na strukturi iz 2021. godine, ali postoje na dobnim skupinama 45 – 49 i 50 – 54 godina. Unatoč tome, posljedice rata za naše stanovništvo bile su pogubne jer je Hrvatska već bila u posttranzicijskoj etapi pa je udio mladih već bio značajno sužen.¹⁶

U ovom dijelu članka opisano je prirodno kretanje stanovništva Hrvatske tijekom 20. i 21. stoljeća. Naglašeno jest da se broj živorođenih kontinuirano smanjivao (vidjeti Slike 5. i 6. u Dodacima) kao posljedica djelovanja više činitelja¹⁷. Od kraja 21. stoljeća, u Hrvatskoj opada i mortalitet. Kad se obje veličine stave u odnos s ukupnim brojem stanovnika (koji do 1991. godine raste) i opća stopa nataliteta i opća stopa mortaliteta također se moraju smanjivati. Smanjivanje nataliteta i mortaliteta pridonijelo je promjeni dobnospolne strukture prema većem udjelu starijeg stanovništva (tj. od 65 godina starosti) i manjem udjelu mladih (tj. do 14 godina) u demografskoj literaturi poznatoj kao *demografsko starenje*. Tako zbrajajući vrijednosti na trakama grafikona za strukturu iz 1900. godine, zaključujemo da je otprilike trećina (36 %) stanovništva otpadala na mlado stanovništvo, tj. do 14 godina

¹⁴ U vrijeme Prvog svjetskog rata bilo je manje rađanja, a poslije je ta malobrojnija generacija stradavala za vrijeme Drugog svjetskog rata, što se osjeti na narednim strukturama. Na strukturi iz 1953. godine osjeti se manje rađanja za Drugog svjetskog rata u dobnim skupinama 5 – 9 i 10 – 14 godina. U dobi 25 – 29 godina osjeti se manjak zbog manjeg nataliteta između 1927. i 1929. godine. Ratna stradanja uočljiva su u dobi 30 – 34 te 35 – 39 godina, ali posljednja je i pod utjecajem manje rađanja za Prvog svjetskog rata. Isti ovi procesi zahvatili su dobne skupine između 20 i 58 godina strukture iz 1971. godine. Ponešto su uočljivi i na strukturi iz 2021. godine između 75 i 84 godina, ali tu djeluju i biološki čimbenici preko mortaliteta.

¹⁵ I iseljavanja jer sa sobom nose i natalitet, a svojstvena su našem pučanstvu u zadnjih 120 godina, osobito za ratova.

¹⁶ Za ratne 1917. rođeno je 71 440, a 1944. godine 66 640 djece, što je bilo više nego bilo koje godine u 80-im godinama 20. stoljeća (prije rata), a da danas i ne govorimo (Gelo, Akrap i Čipin (2005)). Godina 1991. bila je posljednja godina kad je Hrvatska ostvarila više od 50 000 živorođenih pa se utjecaj rata preko izgnanog nataliteta (svojstven svakom ratu) sigurno više osjeti.

¹⁷ Više je takvih činitelja i u vrlo dugom razdoblju njihovo se djelovanje mijenjalo, o čemu je više moguće vidjeti u Akrap (2014.b) i Akrap (2023).

starosti, a da je udio stanovništva starog 65 godina i više bio relativno skroman (4 %). Nasuprot tome, 2021. godine bilo je 14 % mladih, a 22 % stanovništva bilo je starije od 65 godina. No, u dosadašnjem dijelu članka zanemaren je još jedan faktor koji je značajno pridonio usporenom rastu stanovništva i nepovoljnim promjenama dobno-spolne strukture u Hrvatskoj tijekom 20. i 21. stoljeća – *iseljavanje*. Iseljava se pretežito mlađe stanovništvo, nerijetko i cijele obitelji, i sa sobom odnosi svoj natalitet. Zato se na taj proces osvrćemo u sljedećoj cjelini.

3. VANJSKA MIGRACIJA U HRVATSKOJ OD POČETKA 20. STOLJEĆA DO 2022. GODINE¹⁸

Hrvatski prostor ima dugu tradiciju iseljavanja koja počinje još sredinom 21. stoljeća. Iako je iseljavanje prisutno već cijelo stoljeće, posebno valja izdvojiti razdoblje od 60-ih godina 20. stoljeća nadalje. Naime, u drugoj polovici 60-ih godina 20. stoljeća otvaraju se granice i slobodno je kretanje stanovništva na „privremeni rad“ u inozemstvo. Za vrijeme Domovinskog rata također su bili značajni iseljenički valovi, i to se vidi u Popisu stanovništva iz 2001. godine. Nakon prijema u Europsku uniju, otvorena su tržišta rada drugih članica EU-a, što je također uzrokovalo snažne iseljeničke valove. Sve je to utjecalo na razvoj stanovništva Hrvatske pa posebno valja obraditi vanjske migracije na prostoru Hrvatske u 20. i 21. stoljeću.

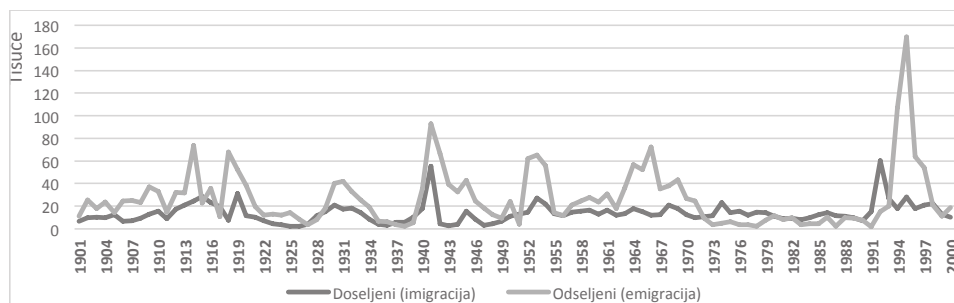
3.1. Vanjske migracije tijekom 20. stoljeća

Početkom 20. stoljeća za područje Hrvatske bile su karakteristične migracije u prekomorske zemlje (Sjeverna i Južna Amerika, Južna Afrika, Australija, Novi Zeland). U to je vrijeme poljoprivreda bila dominantna grana kojom se bavilo hrvatsko stanovništvo. S tranzicijom mortaliteta koja se počinje događati potkraj 21. stoljeća, a uz vrlo visoku stopu nataliteta postojao je pozitivan prirodni prirast, čime je porasla i potreba za hranom (Nejašmić, 2014). Uz danu razinu tehnologije, stanovništvo nije uspijevalo proizvesti toliko hrane. Maltuzijanskim rječnikom rečeno, porast broja stanovnika održavao je standard na vrlo niskoj razini (Kremer, 1993; Weil, 2009; Jones i Vollrath, 2013). U potrazi za boljim životom, započelo je masovno iseljavanje i ono se za Hrvatsku događa još od sredine 21. stoljeća.¹⁹ Ono se nastavilo tijekom čitavog 20. stoljeća i njihova je dinamika prikazana na Slici 2.

¹⁸ Bavimo se vanjskim migracijama jer analiziramo stanovništvo na razini države, ali na razvoj stanovništva pojedinih krajeva utječu i unutarnje migracije.

¹⁹ „Politički akteri se mijenjaju, a iseljavanje je konstanta“ (Akrap i Ivanda, 2019). Prvi koji je migracije povezao s ekonomskim razlozima bio je Ernst Georg Ravenstein (1834 – 1913) 1895. godine (Wertheimer-Baletić, 1999; Nejašmić, 2014). Za hrvatsku populaciju opsežnu su studiju načinili 2011. godine Ivan Rogić Nehajev i Ivan Čizmić (*Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*) i pokazali da su modernizacijski procesi u Hrvatskoj nagrizali biološku supstancu (Akrap i Ivanda, 2019). Naravno, nisu svi čimbenici migracija nužno ekonomski pa postoje i neekonomske (npr. političke, individualno-psihološke, obiteljske, zdravstvene i sl.) i prisilne migracije (vidjeti o tome u Wertheimer-Baletić (1999: 280-331) i Akrap i Ivanda (2019)).

Slika 2. Procjena iseljenih i doseljenih po godinama tijekom 20. stoljeća u Hrvatskoj

Izvor: Gelo, Akrap i Čipin (2005)

Na slici se jasno uočava da su najveći valovi iseljavanja postojali za vrijeme ratova i neposredno nakon ratnih zbivanja, od kojih je najizraženiji bio onaj nakon Domovinskog rata.²⁰ Ali je i u razdoblju između dvaju svjetskih ratova također bilo iseljavanja, pri čemu radnici uglavnom idu u Francusku, Belgiju i Njemačku. Nakon Drugog svjetskog rata valja izdvojiti i kasne 60-e godine 20. stoljeća (1964 – 1969) kad je iselilo 298 193 ljudi (Gelo, Akrap i Čipin, 2005).

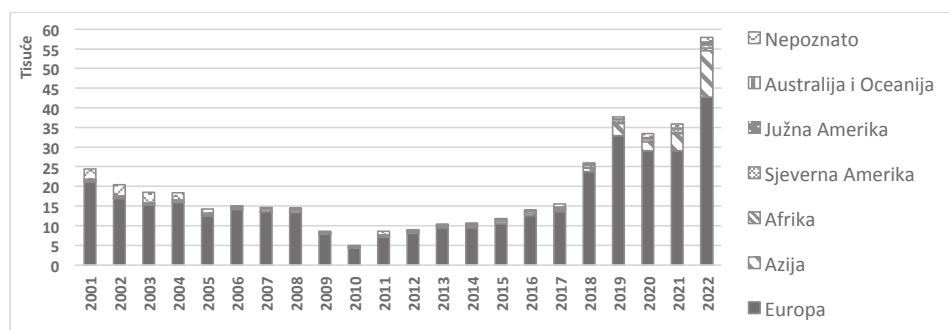
Praćenje migracija često se svodi na analizu iseljavanja jer, s jedne strane, i unutarnje migracije znače ogromna pražnjenja prostora zbog „izostanka razvoja u prostoru“, a, s druge strane, do Popisa stanovništva iz 1971. godine Hrvatska kontinuirano ostvaruje negativan migracijski saldo. No, doseljavaju se ljudi i iz drugih dijelova Austro-Ugarske, te iz nekadašnje Jugoslavije, posebice Bosne i Hercegovine. Tako je npr. Slavonija bila atraktivna za useljavanja dok je ljude privlačila zemlja. Tijekom 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća ostvaruje se pozitivni migracijski saldo zbog nešto smanjenog iseljavanja, povratnih tijekom te preseljavanja stanovništva iz drugih dijelova Jugoslavije. Domovinski rat i rat na području Bosne i Hercegovine također je značajno pridonio useljavanju iz Bosne i Hercegovine na hrvatski prostor tijekom 90-ih godina 20. stoljeća. No, bavljenje imigracijom zahtijeva i analizu osobitosti pojedinih regija, što bi drastično povećalo ionako velike gabarite ovog rada.

²⁰ Apsolutne brojke mogu se razlikovati od procjene do procjene istraživača. Tako se iz Slike 2. da naslutiti da je u razdobljima 1914. – 1921. i 1941. – 1948. godine iz Hrvatske iselilo oko 320 – 330 tisuća osoba. Nejašmić (2014) procjenjuje da je za Drugog svjetskog rata i u poraću (do oko 1948. godine) iselilo oko 225 000 osoba, ali ističe da je od 1945. do 1948. godine u druge republike SFRJ-a iselilo 85 tisuća osoba, čime se približavamo procjeni iseljenih u Gelo, Akrap i Čipin (2005). Nešto je manji ukupan broj odseljenih (oko 314 tisuća) za Domovinskog rata, ali s najjačim valom tijekom 1994. i 1995. godine. Brojke drugih istraživača su drukčije. Tako Pokos (1999) smatra da je broj iseljenih povećan s 285 tisuća (1991) na 415 tisuća 1998. godine, odnosno za oko 130 tisuća ne računajući izbjeglice. Živić i Pokos (2004) utvrđuju ukupne demografske ratne gubitke Hrvatske između 1991. i 2001. godine na 450 276 stanovnika, od čega migracijski gubici čine 92,94 %, ratni mortalitet 4,93 % i gubitak nataliteta 2,13 %. Akrap (2014.a) procjenjuje da između popisa stanovništva od 1991. do 2001. godine iz Hrvatske iselilo 456 454 osobe, od čega oko 200 tisuća u prekomorske i zapadnoeuropske zemlje. Sva istraživanja, dakle, pokazuju velika iseljavanja 90-ih godina 20. stoljeća.

3.2. Vanjske migracije u 21. stoljeću

Ipak, praćenje useljavanja jest značajno kad se razmatraju migracijska kretanja u 21. stoljeću. Ponajprije, Hrvatska je od 2013. godine dio prostora Europske unije na kojem vrijedi slobodno kretanje kapitala i ljudi među zemljama članicama. Druga je stvar što promjene opisane u drugom dijelu ovog članka za posljedicu imaju nedostatak radne snage koja se onda mora nadomještavati porastom nataliteta (na duge staze) ili uvozom radnika, odnosno imigracijom.

Slika 3. Struktura doseljenika u Hrvatsku iz inozemstva prema službenoj statistici (2001 – 2022)

Izvor: izrada autora prema podacima DZS-a

Iz službene statistike može se zaključiti da je najveći broj doseljenika u Hrvatsku iz Europe, ali je 2022. godine bilo i 11 867 doseljenika iz Azije (Slika 3.). Među Europljanima, do 2014. godine najviše ih je bilo iz bivše Jugoslavije (Bosna i Hercegovina i Srbija). Od 2014. godine najviše doseljenika jest iz Njemačke, a raste i broj onih iz Austrije. Nemamo daljnje podatke o njima, ali je razumno pretpostaviti da je riječ o povratnim tijekovima iz ovih dviju država (vjerojatno novi iseljenici koji su se vratili ili umirovljenici). Jasno je, ipak, da najvećim dijelom broj useljenika prolazi iz potreba za radnom snagom. Prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (HZZ, 2023), 2021. odobreno je strancima 48 455, 2022. 109 241, a u prvih jedanaest mjeseci 2023. godine 147 593 dozvola za rad u Hrvatskoj (pri čemu je 58,72 % pozitivno riješenih molbi otpalo na ugostiteljstvo i građevinarstvo). Tijekom 2021. i 2022. godine dominiraju dozvole u građevinarstvu, ali raste i udio onih u ugostiteljstvu koje su u najvećoj mjeri izdavane tijekom 2023. godine. Broj dozvola i broj useljenika ipak nije ekvivalentan – tako je npr. 2022. godine bilo 109 241 pozitivno riješenih zahtjeva (HZZ, 2023), ali je broj službeno useljenih bio 57 972 (DZS, 2023.c). Ipak, treba imati na umu i da dio imigranata nije prijavljen i zaveden u službene statistike. U dobnoj strukturi useljenih za 2022. godinu prevladava muško stanovništvo, i to u dobi 20 – 44 godina, što upućuje na mogućnost da se ipak radi o privremenim migracijama.

Sličan prikaz može se načiniti i za odseljeno stanovništvo, ali podatke valja tumačiti s krajnjim oprezom. Službena statistika iseljenih obično se prati iz podataka MUP-a koja obuhvaća one koji su se stvarno i odjavili. No, oni koji se sele nisu se dužni odjaviti pa statistike migracija iz policije najčešće podcjenjuju stvarni broj iseljenih. Kada se iz službenih statistika migracija uoči da je između 2011. i 2017. iselilo 175 135 ljudi (od čega 2016. i 2017.

gotovo 50 %), a između 2018. i 2021. godine 154 133 ljudi, brojka djeluje prevelikom, ali je stvarni broj iseljenih značajno veći.²¹ U to nas dodatno uvjeravaju i podaci iz nekoliko odabranih europskih država do kojih se moglo doći na temelju njihovih statistika, a koji su prikazani na Slici 7. u Dodacima.²² I, drugo, iz same slike razvidno je da se velik dio iseljavanja uvelike dogodio nakon ulaska Hrvatske u EU – najveći dio iseljenih jest u Njemačkoj, ali su i druge zemlje poput Austrije, Irske te nordijskih zemalja također zabilježile porast useljavanja iz Hrvatske. Moguće je procijeniti negativan migracijski saldo na oko 250 tisuća nakon 2013. godine (Akrap, 2023).²³ Vrijeme ulaska Hrvatske u EU, pored ekonomske dobrobiti, donio je demografski slom koji se ogleda u najvećem smanjenju broja stanovnika između 2011. i 2021. godine na razini EU-a, a uzrokovan je negativnim prirodnim i mehaničkim (migracijskim) saldonom.²⁴

4. EKONOMSKE POSLJEDICE DEMOGRAFSKIH PROMJENA U HRVATSKOJ

Ekonomске posljedice demografskih promjena najprije se uočavaju na tržištu rada, gdje se odmah uočavaju dvije stvari. Prva jest rast udjela starijih od 65 godina naviše koji prema Popisu stanovništva iz 2021. iznosi 22,3 %, ali se očekuje da bi 2051. godine mogao biti 29,5 % (Akrap i Ivanda, 2023). Druga jest smanjenje radne snage.²⁵ Nagovještaji problema s radnom snagom u budućnosti u uvjetima relativno visoke nezaposlenosti djelovala su paradoksalno.²⁶ Danas naznake da će Hrvatska u budućnosti imati problema s manjkom radne snage i nisu neka novost jer se on već i danas u nekim djelatnostima nazire. Dakle, očekuje se u budućnosti rast izdvajanja za mirovine, ali ne i onih koji će ih financirati. U razvijenim zemljama sve se više javljaju rasprave za podizanje granice za umirovljenje, ali

²¹ Prema Akrap, Strmota i Ivanda (2017) od Popisa stanovništva iz 2011. do kraja 2015. godine iselilo je između 100 i 120 tisuća ljudi, pri čemu i manjkava statistika MUP-a bilježi 91 347 odseljenih ili negativan migracijski saldo od 41 132 osobe.

²² Komentare vidjeti u Akrap, Strmota i Ivanda (2017).

²³ Iz službene statistike poznato je da je između 2011. i 2021. godine uselilo 212 834 osobe, što sa 175 135 iseljenih između 2011. i 2017., te 154 133 između 2018. i 2021. godine daje negativan migracijski saldo od 116 434 osobe, ali i on podcjenjuje negativno mehaničko kretanje između dvaju posljednjih popisa.

²⁴ Za razdoblje od 15. stoljeća do danas u Akrap (2023) izdvojeno je šest razdoblja demografskih slomova. Posljednji od onih koji čini iseljenički val nakon 2008. godine smatra se najpogubnijim jer se regrutira iz malobrojnije i demografski ostarjele hrvatske populacije. Iako na takav zaključak može navući, pojam demografskog sloma ne podrazumijeva nužno smanjenje ukupnog broja stanovnika, već nepovoljne demografske procese.

²⁵ Dolazi i do starenja radne snage. „Ono opet povlači za sobom konzervativnije stavove, teže prilagodavanje promjenama koje nastaju kao posljedica tehničkog napretka, slabiju pokretljivost ljudi, nižu proizvodnost rada zbog slabijeg zdravlja, nedovoljnu inicijativu, povećanje izdataka za zdravstvenu zaštitu, socijalno osiguranje i sl.“ (Wertheimer-Baletić, 1999: 392-393). Nepoznavanje informatičke tehnologije često dovodi do socijalne isključenosti osoba starijih od 55 godina i njihova nezadovoljstva te veće želje za umirovljenjem pa je važno starije osobe poticati na obrazovne tečajeve za treću dob (Obadić, 2018).

²⁶ Wertheimer-Baletić (1971) prognozira problem s radnom snagom za sredinu 80-ih godina 20. stoljeća, ali su stagnacija 80-ih i 90-ih godina njezino ostvarivanje odgodili. Danas je jasno da je bila ispravna. Za 90-e godine 20. stoljeća Družić (1998) upozorava na nerazmjer između razvojnog potencijala koji radni resurs posjeduje i vidljivog zanemarivanja njegove uloge u gospodarskoj politici. No, i u 21. stoljeću oko 2/3 stanovništva od 15 do 64 godina ekonomski je aktivno.

kod nas Akrap, Strmota i Ivanda (2018) pokazuju da su male rezerve radne snage i u dobi 55 – 64 godina pa pomicanje dobi za umirovljenje vjerojatno ne bi riješilo problem.²⁷ Kako pokazuju i službeni podaci o migracijama, tom se problemu nastoji doskočiti uvozom radne snage.²⁸

Nedostatak radne snage može se odraziti na kretanje realnih plaća. Kada nedostaje radne snage, jedan način za privući radnike ili zadržavanje postojećih jest povećavanje plaća. Hrvatski podaci također upućuju na rast jediničnih troškova rada nakon 2018. godine, što znači da su nominalne plaće rasle više od produktivnosti. Takav razvoj događaja svojstven je zemljama koje bilježe izniman odljev radne snage, a najnepovoljniji scenarij jest pad proizvodnosti rada kao posljedica velikog odljeva obrazovane, stručne i iskusne radne snage (Akrap i Ivanda, 2019). Nadalje, to će se posebice odraziti nepovoljno na konkurentnost hrvatskog gospodarstva imajući na umu njegove tehnološke karakteristike prikazane u Lovrinčević (2009). Za ovu priliku dovoljno je samo podsjetiti na to da su krajevi Hrvatske s većom sklonosti izvozu ujedno i krajevi s najslabijim plaćama u Hrvatskoj.

Premda je nezahvalno prognozirati budućnost za nekoliko desetljeća unaprijed, a pogotovo kad se govori o migracijama, moguće je otići i korak dalje. Dijagrami rasipanja na Slikama 8. i 9. u Dodacima upućuju na negativnu povezanost između rasta stanovništva i BDP-a *per capita* na razini svijeta, ali je korelacija pozitivna ako se analiziraju samo zemlje EU-27. Jasno je, naravno, da uzročnost može biti obostrana, ali je indikativan i položaj Hrvatske u skupini zemalja s najnižim BDP-om i negativnim rastom stanovništva između 2000. i 2019. godine. Nadalje, iz osnovne analize gospodarskog rasta poznato je da je u dugom roku stopa rasta gospodarstva dana kao zbroj stope rasta produktivnosti i stope rasta stanovništva (Solow, 1956). Iz dosadašnjih demografskih kretanja razumno je procijeniti da će prirodni prirast i dalje biti negativan, ali da će ukupan broj stanovnika ovisiti o migracijskom saldu, koji će svakako ovisiti o useljavanju (zbog manjka radne snage), povratnim tjevkovima, ali i iseljavanju. Akrap i Ivanda (2023) procjenjuju da bi u Hrvatskoj 2051. godine moglo živjeti 3,1 milijun stanovnika uz znatno nepovoljniju dobno-spolnu strukturu. Dakle, stopa rasta stanovništva mogla bi biti negativna pa pozitivna stopa rasta dohotka ovisi o tome bi li se nepovoljni demografski procesi mogli nadomjestiti tehnološkim napretkom. Daljnji razvoj tehnologije svakako će ići u prilog smanjenju ukupne potražnje za radom, ali i većom potražnjom za vještijom radnom snagom. No, „zasad nema ni u najrazvijenijim zemljama na vidiku tehnološkog napretka koji bi eliminirao negativne učinke demografskog starenja“ (Akrap i Ivanda, 2019). Tome u prilog ide i struktura hrvatskog gospodarstva sa

²⁷ Poslodavci često nemaju interes za zapošljavanjem starijih osoba, premda ističu da su „mlađi zaposlenici bolji u inicijativnosti, motivaciji, ambicioznosti, zdravlju, kreativnosti, prilagodljivosti promjenama i novim tehnologijama, a da su stari u prednosti u poštenju i integritetu, odanosti, kompetentnosti u odlučivanju, pažljivosti, pouzdanosti“. No, bilo bi „potrebno razbijati kriva vjerovanja kako će se zapošljavanjem starijih smanjiti prostor za zapošljavanje mlađih osoba“ (oba citata iz Bejaković, 2014).

²⁸ Važno je raste li broj stanovnika zbog većeg prirodnog prirasta ili porasta useljavanja. „Ako je npr. na određenom području ukupan porast stanovništva ostvaren prvenstveno pod utjecajem visokog pozitivnog migracijskog salda (...), onda se tu odmah zahtijevaju značajna sredstva za stambenu izgradnju, za prateće objekte, za zaposlenje doseljenih osoba. Međutim, ako je ukupan porast stanovništva rezultat visokog prirodnog prirasta, onda ti izdaci (za školstvo, zdravstvo, za stvaranje novih radnih mjesta) dolaze postupno zavisno od vremena kad te generacije ulaze u predškolsku, školsku i ekonomski aktivnu dob života“ (Wertheimer-Baletić, 1999: 203).

značajnim udjelom tercijarnih djelatnosti koje prema Weil (2009) do sada nisu iskusile značajniji napredak tehnologije, ali to ne mora vrijediti u budućnosti pa veći značaj digitalizacije možda u budućnosti to ipak nadomjesti. No, Lovrinčević (2019) smatra da se značajnim podizanjem efikasnosti investicija i ukupne proizvodnosti proizvodnih faktora te većom stopom aktivnosti stanovništva na tržištu rada u određenoj mjeri mogu ublažiti negativna demografska kretanja i očekivano smanjenje broja stanovnika u radnoj dobi u budućem razdoblju. Prema njegovim procjenama do 2050. godine prosječna stopa gospodarskog rasta mogla bi biti od 1,1 % do najviše 1,9 %. Ističe također da stopa rasta potencijalnog BDP-a više ovisi o kretanju produktivnosti nego demografskom faktoru.²⁹

Demografsko starenje utječe na povećanje štednje i smanjenje potrošnje (Wertheimer-Baletić, 1999), premda stanovništvo starije od 65 godina ima veću sklonost potrošnji, a manju štednji. No, izvjesno je da će se mijenjati i struktura potrošnje jer će rasti potražnja za uslugama i proizvodima potrebitijim starijim osobama (npr. zdravstvene usluge), a smanjiti potražnja za dobrima svojstvena mlađoj populaciji. Razumno je zbog rasta udjela starijih od 65 godina pretpostaviti i rast nejednakosti. Mijenjat će se i struktura investicija – primjerice, zbog značajnog populacijskog prажnjenja manje će se graditi nove škole (iako će u obrazovnom sustavu rasti značaj cjeloživotnog obrazovanja), a više novi starački domovi.

Zbog starenja stanovništva izvjesni su i fiskalni izazovi. Izdvajanja za mirovine svakako valja istaknuti jer će u budućnosti rasti umirovljenički kontingent. Kad se i danas analiziraju fiskalni izdaci opće države, primijetit će se da oko 33 % izdvajanja u razdoblju od 2019. do 2022. godine otpada na socijalne naknade, od kojih najveći dio otpada na mirovine. Jasno, u vezu sa starenjem stanovništva mogu se dovesti i izdvajanja za zdravstvo, ali su ona i odraz gospodarskog razvoja. Na prihodnoj strani, samo iz PDV-a i trošarina proračun opće države u Hrvatskoj ubire oko 37 – 38 % prihoda, što jasno pokazuje da će se nepovoljno kretanje potrošnje odraziti na prihode proračuna, ali četvrtina prihoda ostvaruje se i iz socijalnih doprinosa na koje će utjecati nedostatak radne snage. Svakako će starenje stanovništva u budućnosti stvarati fiskalne izazove za Hrvatsku.

Učinke demografskog starenja nemoguće je razmatrati bez iseljavanja. Do sada se isticalo da uzrokuje manjak radne snage (i ljudskog kapitala jer obično iseljavaju visokoobrazovani), ali valja uzeti u obzir i doznake iz inozemstva. Bogdan (2017) pokazuje da je veza doznaka i gospodarskog rasta u Hrvatskoj značajnija bila u uvjetima recentne krize te da bi pad gospodarstva bio jači da nije bilo doznaka. Premda doznake mogu biti pozitivna posljedica iseljavanja, mogu pridonijeti slabijoj aktivnosti na tržištu rada obitelji koje primaju doznake, ali povratnici u zemlju mogu donijeti svoje znanje i iskustvo (Akrap, Strmota i Ivanda, 2017).

²⁹ Slične zaključke imaju i drugi članci. Tako Bloom, Canning i Fink (2010) pokazuju za zemlje OECD-a da će starenje stanovništva dovesti do blagog smanjenja gospodarskog rasta za zemlje OECD-a, ali i do njegova porasta u nečlanicama OECD-a. Prettner (2013) razvija model u kojem dugovječnost pridonosi rastu, a smanjenje nataliteta smanjenju BDP-a po stanovniku pa ukupan rezultat ovisi o tome koji je učinak jači. Prema njemu, demografske promjene ne znače nužno i kočenje tehnološkog napretka. No, često se pozitivni učinci demografskog starenja na gospodarski rast vezuju uz rast udjela stanovništva u radnoj dobi (15 – 64 godina) (Bloom, Canning, Fink i Finlay, 2007). U Hrvatskoj je između 1971. i 2011. udio radnog kontingenta bio oko 2/3, ali je 2021. godine pao na 63 %, no zaključci za razvijene zemlje nisu nužno primjenjivi na našu zemlju i zbog značajnog iseljavanja.

Sve navedene posljedice dovoljan su razlog da se pitanje demografskih promjena shvati ozbiljno i kreiraju javne politike kojima bi se ove posljedice mogle barem ublažiti.

5. ZAKLJUČAK

Demografska tranzicija neizbježan je proces u kojem zemlje s tradicionalnog prelaze na moderan tip reprodukcije. Na području Hrvatske, proces započinje krajem 19. stoljeća, najprije na području nekadašnje Dubrovačke Republike te se dalje širi prema kontinentalnoj Hrvatskoj. Proces započinje trajnim padom stope mortaliteta ispod 30 ‰ (80-ih godina 19. stoljeća), koja se dalje smanjuje do sredine 60-ih godina 20. stoljeća, ali između 2020. i 2022. godine poprima vrijednosti između 14 i 16 ‰. Ovakve stope mortaliteta posljedica su činjenice da mortalitet postupno raste od sredine 60-ih godina 20. stoljeća, a pozitivno je utjecala i pandemija koronavirusa. Smanjivanje mortaliteta potkraj 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća nije proizišlo iz pada stope mortaliteta dojenčadi kao u drugim zemljama, nego padom mortaliteta odraslih. Ono je također prethodilo procesu modernizacije u Hrvatskoj, dok su Europi ti procesi išli paralelno. Posljednjih 60-ak godina porast mortaliteta posljedica je starije dobne strukture koja postoji jer i druga sastavnica prirodnog kretanja – natalitet – također opada. Cjelokupni proces tranzicije nataliteta trajao je 50-ak godina – od 30-ih do 80-ih godina 20. stoljeća. No, natalitet se i dalje smanjuje (2022. godine iznosi 8,8 ‰), čemu najviše pridonosi smanjena brojnost generacije koja je trenutno u fertilnom razdoblju, tj. između 15 i 49 godina starosti.

Uz nepovoljna prirodna kretanja, važno je istaknuti i dugotrajno iseljavanje kao još jednu hrvatsku konstantu. Do Popisa stanovništva iz 1971. godine, Hrvatska je uvijek ostvarivala negativan migracijski saldo, ali je prirodni prirast – iako se smanjivao – bio dovoljno visok da osigura rast stanovništva, premda je on, u usporedbi s drugim europskim zemljama, bio ispodprosječan. Razlozi iseljavanja mijenjali su se tijekom povijesti, ali se iseljava pretežito stanovništvo u fertilnoj dobi koje onda sa sobom odnosi i svoj natalitet. U toj dugoj tradiciji iseljavanja izdvaja se više emigracijskih valova od kojih posebno valja izdvojiti posljednji, tj. onaj nakon ulaska u EU, koji se odvija u uvjetima male i demografski stare populacije. Pogotovo ističemo da on jače utječe na nedostatak radne snage u Hrvatskoj, a ne samo povećanje udjela starijih osoba. Iako je useljavanje stanovništva tijekom povijesti umanjivalo posljedice iseljavanja, sve se više nedostatak radne snage namjerava nadomjestiti njezinim uvozom.

Povećanje udjela starijih osoba koje proizlazi iz smanjenja i nataliteta i mortaliteta te iseljavanja imat će nepovoljne demografske i ekonomske posljedice za hrvatsko gospodarstvo. Kod demografskih karakteristika dovoljno je istaknuti da Hrvatska više nikada neće imati najveći broj stanovnika iz 1991. godine (4,5 milijuna). No, važno je istaknuti i više ekonomskih posljedica. Među članicama EU-a, Hrvatska je u skupini zemalja s najnižim dohotkom po stanovniku i negativnim rastom stanovništva. Nadalje, iz osnova teorije rasta poznato je da smanjenje stanovništva nepovoljno djeluje na gospodarski rast. Važan argument za to svakako jest nedostatak radne snage, ali se nameće pitanje hoće li ga nadomjestiti tehnološki napredak. S obzirom na dominantan udio uslužnih djelatnosti u Hrvatskoj, koje do sada nisu iskusile značajan tehnološki napredak, moguće je da će to biti ograničavajući faktor tehnološkog razvoja, ali se ne može zanemariti i budući pozitivan utjecaj digitalizacije na uslužne djelatnosti. Neke procjene za hrvatsko gospodarstvo sugeriraju da

se značajnim podizanjem efikasnosti investicija i ukupne proizvodnosti proizvodnih faktora te većom stopom aktivnosti stanovništva na tržištu rada u određenoj mjeri mogu ublažiti negativna demografska kretanja. No, ako se i održe pozitivne stope rasta gospodarstva, zbog opadanja broja stanovnika moguće je da će biti i manje.

Nedostatak radne snage već danas utječe na porast troškova rada. Promjene se mogu očekivati i u komponentama BDP-a. Smanjivanje udjela mladog stanovništva i rast starog stanovništva pridonosi ukupnom rastu štednje, što podrazumijeva i smanjenje potrošnje. Osim toga, mijenjat će se i struktura potrošnje prema proizvodima i uslugama koje koristi staračko stanovništvo (npr. zdravstvene potražnje). Starenje stanovništva u budućnosti stvarat će i fiskalne izazove za Hrvatsku – smanjit će se broj platiša poreza i doprinosa, ali će biti veći udio proračunskih korisnika (masa mirovina, izdvajanja za zdravstvo i sl.).

Sva ova očekivanja navode na zaključak da demografski problem u Hrvatskoj ne treba smatrati izvedenim problemom iz dinamike tržišta rada i da ga se ne smije zanemariti misleći da će biti prevladan uvozom radne snage. Zato treba kreirati javne politike koje će omogućiti da se postojeći demografski problemi barem ublaže.

LITERATURA

1. Akrap, A. (2012). Demografska putanja u Hrvatskoj. *Hrvatska revija*(1-2), str. 4-25.
2. Akrap, A. (2014.a). Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija. U: Puljiz, V., Tica, J. i Vidović, D. (ur.) *Migracije i razvoj Hrvatske*, str. 25-71. Zagreb: HGK.
3. Akrap, A. (2014.b). Činitelji fertiliteta u Hrvatskoj: nekad i danas. U: Akrap, A., Čipin, I. i Strmota, M. *Demografija u Hrvatskoj*, str. 33-64. Zagreb: Ekonomski fakultet – Zagreb.
4. Akrap, A. (2023). Demografske promjene u Hrvatskoj kao zahtjev općega dobra. U: Balaban, S., Migles, S. i Petrovič-Štefanac, D. (ur.) *Opće dobro u crkvenom i društvenom životu u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Kršćanska sadašnjost.
5. Akrap, A. i Čipin, I. (2006). *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudani*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
6. Akrap, A. i Gelo, J. (2007). Depopulacija Ličko-senjske županije tijekom 20. stoljeća s posebnim osvrtom na ekonomsko-socijalnu strukturu 1971-2001. U: Holjevac, Ž. (ur.) *Identitet Like: Korijeni i razvitak. Knjiga II*, str. 13-41. Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić.
7. Akrap, A. i Ivanda, K. (2018). Najnovija iseljavanja i promjene u demografskim strukturama Hrvatske – izlaganje na znanstvenom skupu. *Socijalno demografska reprodukcija Hrvatske – 29. svibnja 2018*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. <https://tripalo.hr/wp-content/uploads/2020/01/Socijalno-demografska-reprodukcija-Hrvatske-1-104.pdf>
8. Akrap, A. i Ivanda, K. (2019). Najnovija iseljavanja i promjene u demografskim strukturama Hrvatske. U: Puljiz, V. (ur.) *Socijalno-demografska reprodukcija Hrvatske*, str. 25-41. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.

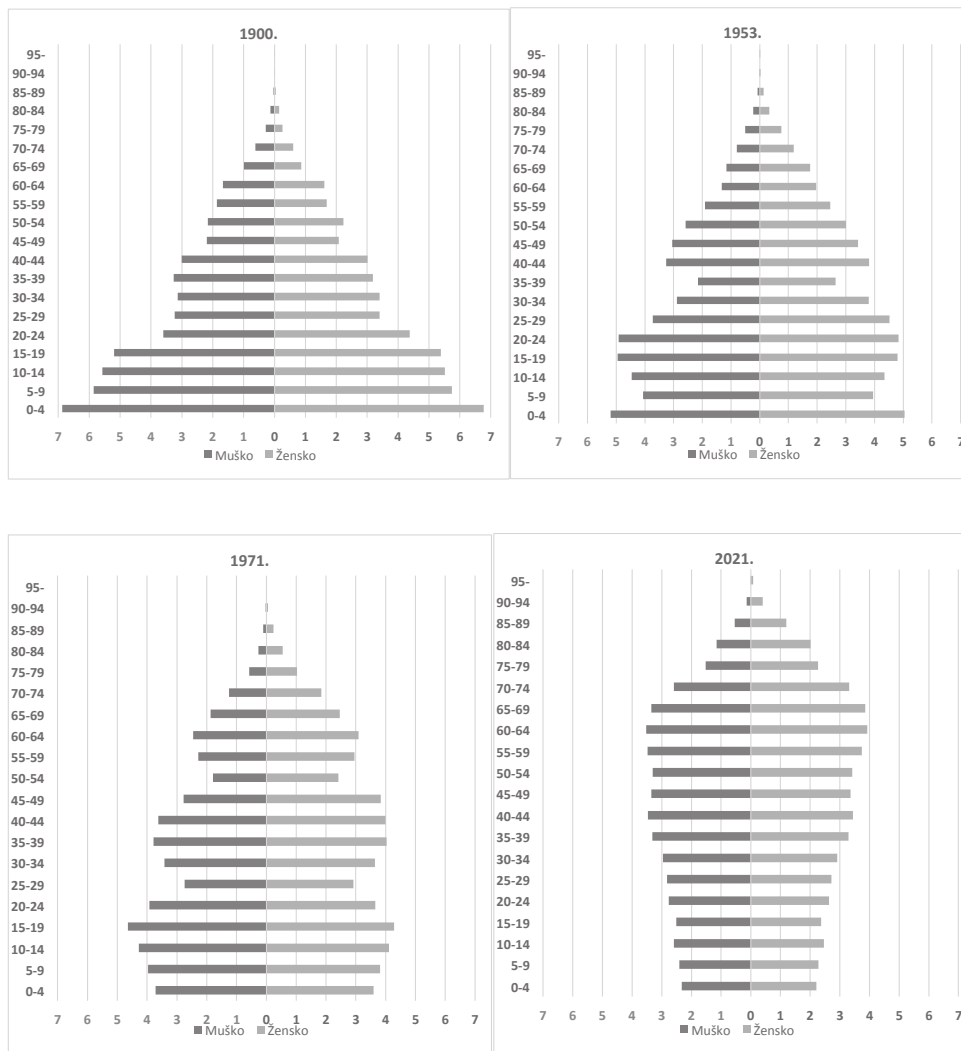
9. Akrap, A. i Ivanda, K. (2023). Prvih deset godina članstva Republike Hrvatske u Europskoj uniji: demografske promjene u Hrvatskoj 2013. – 2023. *Hrvatska revija* (u tisku).
10. Akrap, A., Ridzak, T., Pokos, N., Živić, D. i Čipin, I. (2003). *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
11. Akrap, A., Strmota, M. i Ivanda, K. (2017). Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice. U: Sopta, M., Lemić, V., Korade, M., Rogić, I. i Perić-Kaselj, M. *Hrvatska izvan domovine II – Zbornik radova predstavljenih na Drugom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Šibeniku 1. – 3. srpnja 2016.*, str. 543-551. Zagreb i Šibenik: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva.
12. Akrap, A., Strmota, M. i Ivanda, K. (2018). Ekonomska aktivnost stanovništva u Hrvatskoj u dobi od 55 do 64 godine i potencijalne rezerve radne snage. U: Družić, G. i Družić, I. *Zbornik radova znanstvenog skupa: "Modeli razvoja hrvatskog gospodarstva"*, str. 3-22. Zagreb: HAZU i Ekonomski fakultet Zagreb.
13. Bejaković, P. (2014). Demografsko starenje i mjere za zadržavanje starijih osoba u svijetu rada. U: Akrap, A., Čipin, I. i Strmota, M. *Znanstveni skup Demografija u Hrvatskoj*, str. 367-389. Zagreb: Ekonomski fakultet – Zagreb.
14. Bloom, D. E., Canning, D. i Fink, G. (2010). Implications of population ageing for economic growth. *Oxford Review of Economic Policy*, 26(4), str. 583-612.
15. Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G. i Finlay, J. E. (2007). Does age structure forecast economic growth?. *International Journal of Forecasting*, 23(4), str. 569-585.
16. Bogdan, Ž. (2017). Makroekonomski učinci doznaka iseljenika iz inozemstva na hrvatsko gospodarstvo. U: Sopta, M., Lemić, V., Korade, M., Rogić, I. i Perić-Kaselj, M. (ur.) *Drugi hrvatski iseljenički kongres Hrvatska izvan domovine II*, str. 57-77. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva i Centar za kulturu i informacije Maksimir.
17. Cvetnić, Ž. i Savić, V. (2018). Prije 100 godina španjolska gripa „majka“ svih pandemija poharala je svijet. *Veterinarska stanica*, 49(5), str. 343-341.
18. Družić, I. (1998). Oskudnost ljudskog kapitala. *Ekonomski pregled*, 1(3-4), str. 304-322.
19. DZS (2022). *Prirodno kretanje stanovništva u 2021*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
20. DZS (2023.a). *Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske u 2022*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
21. DZS (2023.b). *Pad broja kućanstava od tri i više članova, a porast broja samačkih i dvočlanih kućanstava*. Državni zavod za statistiku. <https://dzs.gov.hr/vijesti/pad-broja-kucanstava-od-tri-i-vise-clanova-a-porast-broja-samackih-i-dvoclanih-kucanstava/1565>
22. DZS (2023.c). *Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2022*. Državni zavod za statistiku. <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58061> (pristupljeno: 8. listopada 2023.)
23. Gelo, J. (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981*. Zagreb: Globus.

24. Gelo, J., Akrap, A. i Čipin, I. (2005). *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske – bilanca 20. stoljeća*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
25. HZZ (2023). *Statistika usluga test tržišta rada i radne dozvole*. Hrvatski zavod za zapošljavanje. <https://www.hzz.hr/statistika/statistika-usluga-test-trzista-rada-i-radne-dozvole/> (pristupljeno: 5. srpnja 2023.)
26. Jones, C. i Vollrath, D. (2013). *Introduction to Economic Growth*. New York: W. W. Norton & Company.
27. Korenčić, M. (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857 – 1971*. Djela JAZU, knjiga 54. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
28. Kostelac, L. (2020). *Depopulacija Ličko-senjske županije – završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Prirodoslovno-matematički fakultet.
29. Kovačević, G. (2023). *Demografske promjene i vanjskomigracijska kretanja u Republici Hrvatskoj od početka demografske tranzicije*, seminarski rad. Zagreb: Ekonomski fakultet – Zagreb.
30. Kremer, M. (1993). Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), str. 681-716.
31. Lovrinčević, Ž. (2009). Tehnološka složenost i struktura ponude i potražnje industrijskih proizvoda u Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 60(11), str. 535-569.
32. Lovrinčević, Ž. (2019). Ovisi li dugoročni gospodarski rast Hrvatske o demografiji ili ipak proizvodnosti?. *Ekonomski pregled*, 70(3), str. 380-410.
33. Nejašmić, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus – Institucije za migracije i narodnosti.
34. Nejašmić, I. (2014). Iseljavanje iz Hrvatske od 1900. do 2001. – demografske posljedice stoljetnog procesa. *Migracijske i etničke teme*, 30(3), str. 405-435.
35. Obadić, A. (2018). Aktivno starenje – obrazovna razina: prednost ili prepreka?. U: Družić, G. i Družić, I. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Modeli razvoja hrvatskog gospodarstva*, str. 51-78. Zagreb: HAZU i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
36. Peričić, Š. (1980). Oskudica i glad u Dalmaciji u 19. i početkom 20. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 13(1), str. 1-35.
37. Petrić, H. (2020). *Epidemija i pandemija u Hrvatskim zemljama do pandemije španjolske gripe (sažeti prikaz)*. Hrvatska revija 2. <https://www.matica.hr/hr/615/epidemija-i-pandemija-u-hrvatskim-zemljama-do-pandemije-spanjolske-gripe-sazeti-prikaz-30667/> (pristupljeno: 18. kolovoza 2023.)
38. Pokos, N. (1999). Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. do 30. lipnja 1998. *Društvena istraživanja*, 8(5-6), str. 725-734.
39. Prettner, K. (2013). Population aging and endogenous economic growth. *Journal of Population Economics*, 26, str. 811-834.
40. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, str. 65-94.

41. Vekarić, N. (2014). Jesu li i prije 18. stoljeća postojali procesi demografske tranzicije?. U: Akrap, A., Čipin, I. i Strmota, M. (ur.) *Znanstveni skup Demografija u Hrvatskoj*, str. 123-141. Zagreb: Ekonomski fakultet – Zagreb.
42. Vekarić, N. i Vranješ-Šoljan, B. (2009). Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 47, str. 9-62.
43. Vonić, M. (2014). Španjolska gripa u Osijeku 1918. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 1, str. 217-234.
44. Weil, D. N. (2009). *Economic Growth*, 3. izdanje. Pearson.
45. Wertheimer-Baletić, A. (1971). Demografske odrednice dinamike radne snage u SR Hrvatskoj. *Ekonomski pregled: Stanovništvo, emigracija i zaposlenost u SR Hrvatskoj*, str. 129-140.
46. Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: MATE.
47. Wertheimer-Baletić, A. (2013). Demografska posttranzicijska etapa u zapadnoj Europi – obilježja i čimbenici (razdoblje 1960. – 2010. godine). *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Razred za društvene znanosti*, 50(516), str. 121-152.
48. Wertheimer-Baletić, A. i Akrap, A. (2014). Prostorni aspekt demografskih potencijala u Hrvatskoj 2011. – 2051. U: Družić, G. i Družić, I. (ur.) *Razvojni potencijali Hrvatskog gospodarstva*, str. 19-52. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Ekonomski fakultet – Zagreb.
49. Živić, D. i Pokos, N. (2004). Demografski gubici tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991. – 2001.). *Društvena istraživanja*, 13(4-5), str. 727-750

DODACI

Slika 4. Dobne piramide za odabrane popise stanovništva u Hrvatskoj

Napomena: Na svakom je grafikonu zadržana ista apscisa da se lakše uoče sužavanje baze piramide i rast udjela starijih dobnih skupina.

Izvor: izrada autora. Podaci za 2021. godinu korišteni su iz rezultata popisa, a za prijašnje popise korišteni su podaci iz Gelo, Akrap i Čipin (2005).

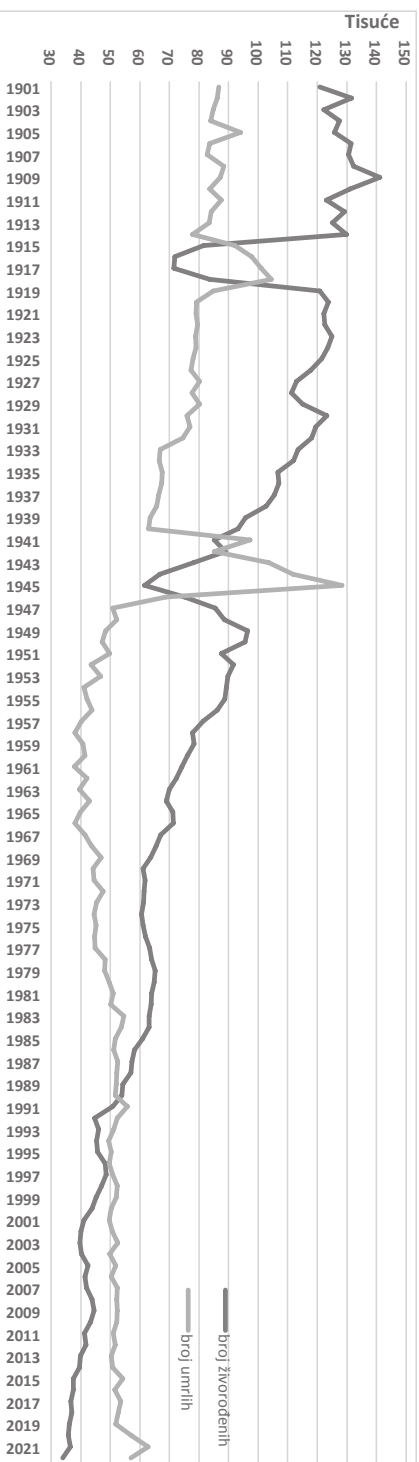
Tablica 1. Prostorni razmještaj stanovništva prema popisima 1857. – 2021. godine

	BROJ STANOVNIKA HRVATSKIH ŽUPANIJA OD 1857. DO 2021. GODINE																
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Zagrebačka	134 754	146 592	155 324	178 938	194 643	211 150	208 141	224 095	227 538	233 411	233 875	218 493	246 841	266 393	293 270	317 606	299 985
Krapinsko-zagorska	100 804	113 711	125 394	139 547	152 047	168 404	163 594	175 227	181 586	178 938	168 952	154 625	148 998	143 406	137 562	132 892	120 702
Sisačko-moslavačka	168 292	182 656	186 059	215 675	235 514	256 207	248 953	268 287	234 953	247 482	255 635	245 095	243 589	239 448	176 286	172 439	139 603
Karlovačka	165 697	175 170	172 220	188 904	194 294	197 959	188 824	213 633	194 643	201 748	202 431	178 333	174 437	167 985	133 525	128 899	112 195
Varaždinska	87 960	99 194	105 612	120 397	131 849	144 720	147 524	159 767	174 682	177 352	179 905	176 696	180 954	181 143	177 340	175 951	159 487
Koprivničko-križevačka	87 464	97 581	105 529	121 772	132 581	142 546	139 054	143 268	140 565	142 362	143 019	132 442	128 145	123 736	120 276	115 584	101 221
Bjelovarsko-bilogorska	84 893	95 981	101 420	130 901	150 825	163 039	162 453	173 597	166 485	170 651	167 599	150 212	143 177	137 510	127 866	119 764	101 879
Primorsko-goranska	165 503	173 038	179 246	198 934	217 653	239 354	223 640	237 748	207 635	216 781	240 621	261 424	295 937	311 116	290 642	296 195	265 419
Ličko-senjska	155 467	165 692	155 382	170 084	186 871	182 392	177 055	172 735	130 855	125 677	118 329	99 700	86 768	76 452	50 651	50 927	42 748
Virovitičko-podravska	57 107	68 513	69 225	82 419	90 266	101 818	102 824	125 049	125 372	131 517	127 512	109 496	102 495	98 999	90 031	84 836	70 368
Požeško-slavonska	47 877	53 532	54 183	68 101	79 141	91 272	91 076	99 657	89 646	94 761	99 340	95 652	93 597	92 300	80 389	78 034	64 084
Brodsko-posavska	74 136	79 273	77 739	90 751	99 979	116 295	112 693	128 790	134 436	142 614	154 309	153 727	157 956	162 418	163 489	158 575	130 267
Zadarska	84 091	94 156	98 063	108 330	123 375	136 522	146 375	149 855	154 026	162 682	174 957	171 841	180 936	190 121	153 212	170 017	159 766
Osječko-baranjska	146 505	166 970	164 425	189 075	209 709	231 107	232 713	263 024	280 670	294 376	328 965	329 662	337 442	344 187	313 406	305 032	258 026
Šibensko-kninska	85 163	89 831	92 854	103 302	118 310	130 238	134 215	147 166	148 360	157 405	164 757	151 451	144 728	141 096	107 469	109 375	96 381
Vukovarsko-srijemska	86 768	101 029	104 801	117 918	125 569	129 754	127 417	139 340	152 472	166 956	193 224	202 563	211 437	214 658	186 185	179 521	143 113
Splitsko-dalmatinska	164 242	182 405	195 741	222 030	249 867	268 187	274 522	292 321	296 840	314 933	339 686	364 764	414 327	439 026	434 022	454 798	423 407
Istarska	117 719	133 518	160 000	176 196	194 455	236 981	215 167	223 949	183 344	175 094	176 838	172 269	185 920	199 861	196 451	208 055	195 237
Dubrovačko-neretvanska	63 379	63 292	69 185	74 708	83 135	87 665	86 610	90 577	88 535	94 812	99 593	102 820	112 441	119 524	116 741	122 568	115 564
Međimurska	55 412	61 397	66 638	73 728	79 808	88 623	92 760	99 346	110 686	112 551	112 073	102 817	107 128	110 256	109 505	113 804	105 250
Grad Zagreb	48 266	54 761	67 188	82 848	111 565	136 351	167 765	258 024	356 529	393 919	478 076	595 805	693 886	739 414	741 896	790 017	767 131

Napomena: **Tamnosoivo** označava manje stanovnika u odnosu na 1857., a sivo u odnosu na 1900.godinu. **Podebljano** znači manji broj stanovnika u odnosu na prethodni popis.

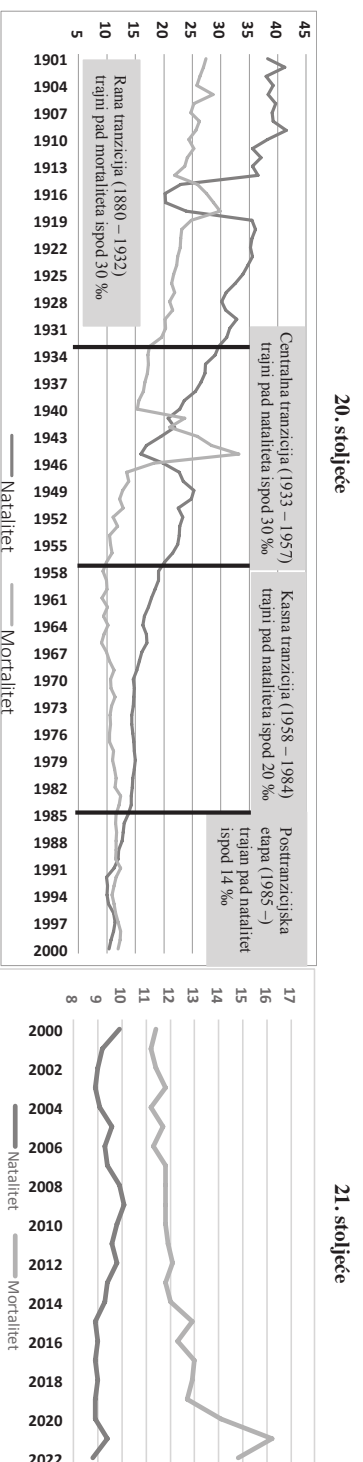
Izvor: do 1961. godine Korenčić (1979); za 1971 – 2011. godine Akrap (2014.a); rezultati Popisa stanovništva iz 2021. godine

Slika 5. Broj živorođenih i umrlih u Hrvatskoj 1901. – 2022. godine

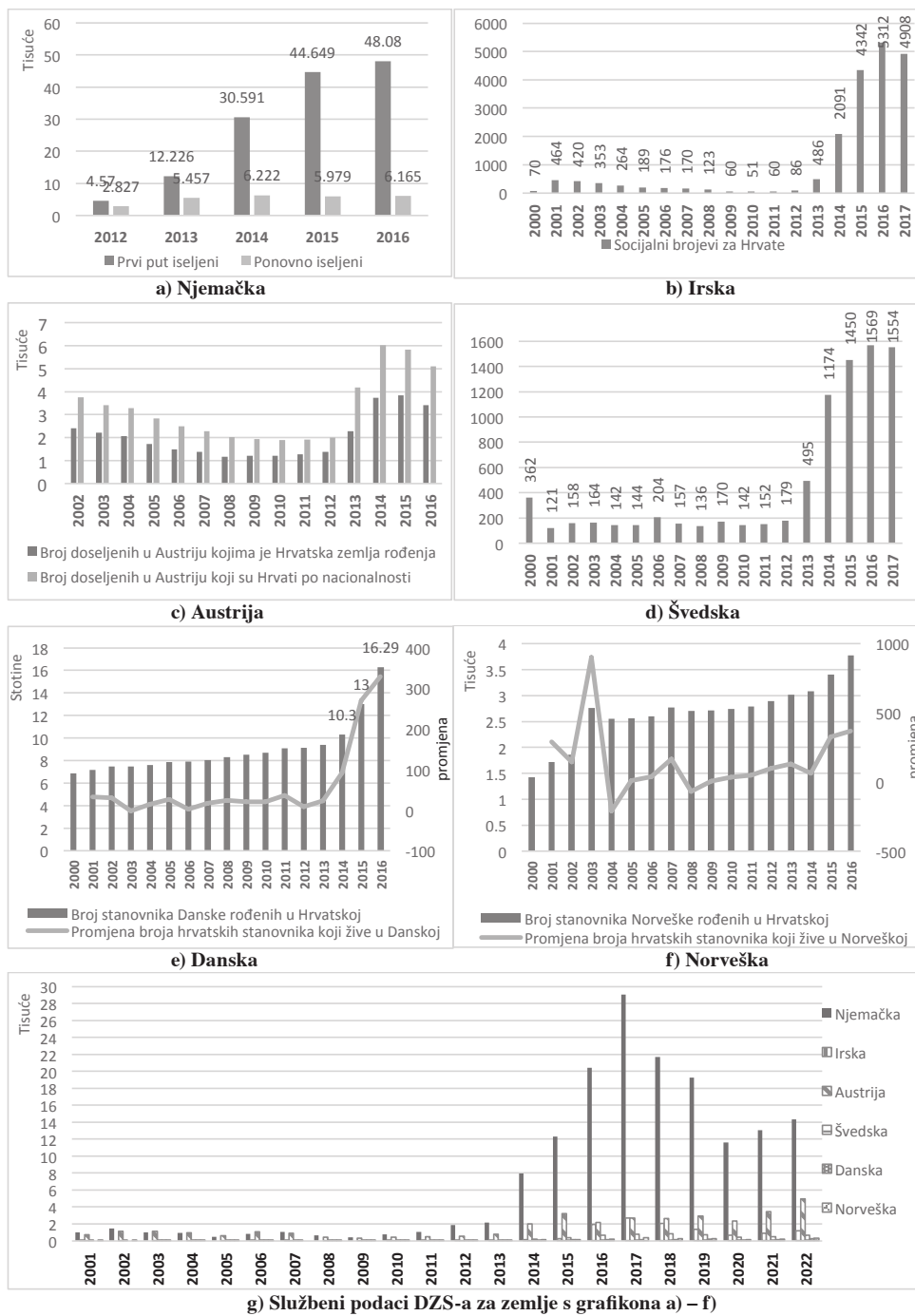
Izvor: izrada autora. Za 20. stoljeće podaci su iz GeJo, Akrap i Čipin (2005), a za 21. stoljeće iz DZS-a.

Slika 6. Slope nataliteta i mortaliteta (%) u Hrvatskoj u 20. i 21. stoljeću

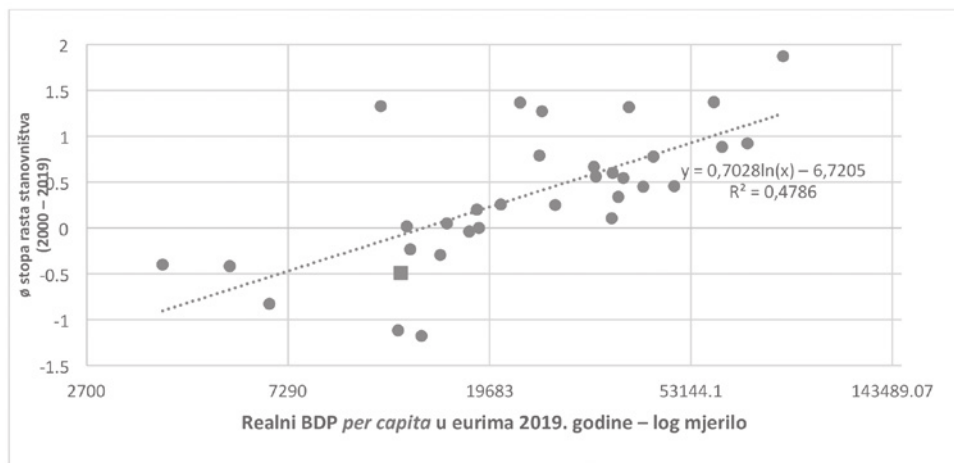

Izvor: izrada autora. Za 20. stoljeće podaci su iz GeJo, Akrap i Čipin (2005), a za 21. stoljeće iz DZS-a.

Slika 7. Iseljeno stanovništvo u odabrane europske zemlje iz Republike Hrvatske

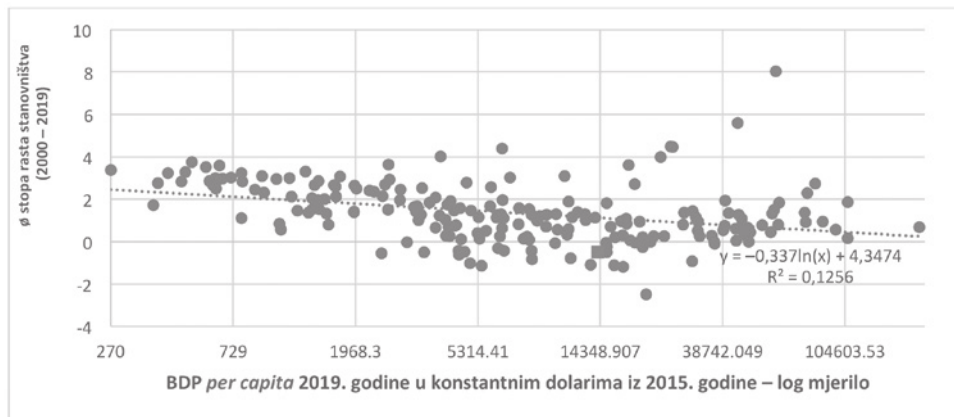

Izvor: izrada autora. Na grafikonima a) – f) podaci su iz Akrap, Strmota i Ivanda (2017) i Akrap i Ivanda (2018), a na grafikonu g) podaci iz Statistike u nizu DZS-a.

Slika 8. Povezanost između stope rasta stanovništva i realnog BDP-a per capita u zemljama EU-27

Napomena: Kvadratić označava Hrvatsku.

Izvor: izračun autora prema podacima s Eurostata

Slika 9. Povezanost između stope rasta stanovništva i realnog BDP-a per capita u zemljama EU-27

Napomena: Kvadratić označava Hrvatsku.

Izvor: izračun autora prema podacima sa Svjetske banke (2023)